

PREGLED UDŽBENIKA LATINSKOG JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA (1918–1941)

Apstrakt: U radu dajemo popis i pregled udžbenika latinskog jezika koji su bili u upotrebi u Bosni i Hercegovini u periodu između dva svjetska rata (1918–1941). Nakon Prvog svjetskog rata Bosna i Hercegovina postaje dio Kraljevine SHS (kasnije Kraljevine Jugoslavije), što je dovelo do značajnih promjena u obrazovnom sistemu, uključujući i nastavu latinskog jezika. Cilj rada je da ustanovi sve udžbenike latinskog jezika koji su se koristili u bosanskohercegovačkim školama tog perioda, dajući imena njihovih autora, izdavača, godinu izdanja i tematski sadržaj. Posebna pažnja posvećena je uticaju političkih i društvenih promjena na obrazovanje i kako su se one odrazile na strukturu i distribuciju ovih udžbenika. Na osnovu sakupljene arhivske građe predstavljeni su zakoni, propisi i odredbe Ministarstva prosvete u vezi sa nastankom udžbenika i njihovom raspodjelom. U radu je dat i tabelarni pregled udžbenika latinskog jezika po gimnazijama, kako bi se stvorio uvid i šira slika o njihovoj vremenskoj zastupljenosti u nastavi. Korištenjem arhivskih izvora, bibliografskih pregleda i relevantne literature, rad pruža iscrpan pregled dostupnih udžbenika, s posebnim naglaskom na njihov doprinos obrazovanju i kulturnom kontekstu tog vremena.

Ključne riječi: udžbenici, latinski jezik, Kraljevina SHS (Kraljevina Jugoslavija), Bosna i Hercegovina.

Uvod

Period između dva svjetska rata bio je ključan za oblikovanje obrazovnog sistema i kulturnog identiteta u Bosni i Hercegovini. Kraj Prvog svjetskog rata doveo je do raspada Austrougarske i formiranja Kraljevine SHS, kasnije Kraljevine Jugoslavije, u čiji sastav ulazi i Bosna i Hercegovina. Ove promjene uticale su na obrazovni sistem koji je postao sredstvo za afirmaciju nacionalnih identiteta i kulturnih vrijednosti (Papić, 1984). Stvaranjem nove države, Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), u bosanskohercegovačkim školama je prvobitno nastavljeno sa korištenjem udžbenika naslijeđenim iz ranijeg perioda. Neki udžbenici su odmah doživjeli neke izmjene,¹ a ostali udžbenici iz ranijeg austrougarskog perioda ostaju i nadalje u upo-

¹ Svaka promjena vlasti u Bosni i Hercegovini kroz istoriju bila je popraćena promjenom obrazovnog sistema, kao i udžbenika koji su imali veliku ulogu u procesu obrazovanja. Vodilo se računa o sadržaju udžbenika, njihovim autorima i mjestu izdanja. Tako su u turskom periodu srpske škole nabavljale udžbenike iz Srbije i Vojvodine, a katoličke konfesionalne škole udžbenike dobijale su iz Hrvatske i Dalmacije (Radanović, 2013. p. 105). Nakon osnivanja Vilajetske štamparije u Sarajevu 1866. godine, počeli su se štampati domaći udžbenici prema odgovarajućim udžbenicima u Srbiji (Papić, 1978: pp.

trebi prvih nekoliko godina. Ujedinjenjem svih naroda u jednu državu težilo se unifikaciji svih oblasti javnog života i djelovanja, pa je tako i školstvo bilo podvrgnuto tom procesu. U to vrijeme je u prosvjetnoj djelatnosti bilo na desetine različitih zakona (više u Dimić, 1997). Unifikacija školstva tekla je sporo i u etapama, odnosila se na školske zakone, planove, programe i udžbenike.

Prvi zajednički udžbenici u školama Bosne i Hercegovine izazvali su rasprave zbog neujednačene školske terminologije i pravopisa, i to više zbog nacionalnih nesporazuma. Postojale su dvije školske terminologije – ekavština i ijekavština, i neke jezičke novine koje su se međusobno miješale sa naslijeđenim obrascima ponašanja u školama u Bosni i Hercegovini i time izazivale konfuziju i teškoće u nastavnom procesu.² Nedosljednost u upotrebi školske terminologije nije se odnosila samo na školske udžbenike, već i na školske propise, zakone, uputstva i programe. To je proizvelo nastanak velikog broja stručnih komisija zaduženih od strane Ministarstva prosvete za usaglašavanje školske terminologije. Iako su za neke predmete bili izrađeni prijedlozi, a za neke nisu bili dovršeni, Ministarstvo to nikad nije ozvaničilo (Papić, 1984: pp.169–170).

Posmatrano kroz istoriju, svi udžbenici koji su korišteni u školama Bosne i Hercegovine imali su istu sudbinu. Od davnina su se sukobljavali politički interesi vezani za školstvo i samim tim i za udžbenike korištene u procesu nastave. Zahtijevalo se da se iz pojedinih udžbenika izbace sadržaji neprihvatljivi za novi režim, a nije bila rijetkost da su pojedini udžbenici oduzimani i zabranjivani (Papić, 1978: pp. 151–152). Sadržaji udžbenika morali su odgovarati državnim interesima i nisu smjeli imati sadržaje uvredljive za bilo koji narod. Udžbenici naslijeđeni iz austrougarskog

72–75). Autori nekih udžbenika latinskog jezika bili su domaći franjevci koji su udžbenike priređivali za vlastite potrebe. Upravo su franjevci zaslužni za nastajanje udžbenika latinskog jezika na materinjem jeziku. Ti udžbenici nastali su tokom 18. i 19. vijeka i koristili su se u franjevačkim školama Bosne Srebrene. Štampani su u Budimu, Osijeku, Splitu, Veneciji, Mlecima i Beču (više u Ljubišić, 2012).

Od 1883. godine, kada je izašlo prvo izdanje domaćeg udžbenika štampanog u Bosni i Hercegovini, nastavljeno je sa štampanjem i drugih udžbenika (Papić, 1984: p. 169). Dok su svi udžbenici za osnovnu školu bili državnog izdanja, štampani u Sarajevu, udžbenici za srednje i stručne škole nabavljani su iz Zagreba. Među srednjoškolske udžbenike, koji su bili sarajevskog izdanja, ubrajale su se čitanke, gramatike, istorija, geografija i pojedini tekstovi namijenjeni za školsku lekturu. Udžbenici za nacionalnu grupu predmeta nalazili su se pod posebnom brigom državne vlasti, koja je imala vlastita izdanja istih, jer sva zagrebačka izdanja nisu bila u skladu sa državnim austrougarskom politikom u Bosni i Hercegovini. Budući da su udžbenici za osnovnu školu štampani u Sarajevu, bili su na dva pisma, pisani fonetskim pravopisom i objavljivani u ijekavskom dijalektu, a za srednju školu štampani su samo latiničnim pismom, jer su dolazili iz Zagreba (Ljubišić, 2015).

² Za vrijeme austrougarske okupacije u Bosni i Hercegovini školska terminologija je bila uglavnom ista kao i u Hrvatskoj, jer su udžbenici u najvećoj mjeri dolazili iz Hrvatske. U pedagoškoj štampi, takođe, prevladava zapadna terminologija. U nekim udžbenicima, pisanim za BiH, prisutni su termini koji su upotrebljavani i u Hrvatskoj i u Srbiji. Nakon sloma austrougarske vlasti, od 1918. godine, situacija se mijenja, jer udžbenici dolaze uglavnom iz Beograda. To donosi novu pometnju u vezi sa terminologijom, koja postaje pedagoški problem jer je vladala terminološka neujednačenost (Papić, 1972: pp. 169–170).

režima bili su nastavni materijal i u prvim školskim godinama nakon rata, sa nekim izmjenama koje su se odnosile na tekstove koji su promovisali bivšu austrougarsku vlast (Papić, 1984: p.169).

U periodu tranzicije iz austrougarske uprave ka novoj jugoslovenskoj državi, obrazovanje je imalo ključnu ulogu u stvaranju nacionalnog identiteta i obrazovnih reformi. Najvažnije obrazovne institucije bile su osnovne škole i gimnazije. Latinski jezik je zadržao značajno mjesto u obrazovnom sistemu, posebno u gimnazijama. Igrao je važnu ulogu u klasičnom obrazovanju, koje je bilo usmjereno ka oblikovanju intelektualne elite, i bio je obavezan predmet, naročito u višim razredima gimnazije. U školama su postojale dvije vrste obrazovanja – opšte obrazovanje i stručne škole, ali latinski je pretežno bio dio gimnazijskog obrazovanja. Do početka 1919/20. godine bosanskohercegovačke gimnazije su, po uzoru na austrijske, bile humanističkog karaktera, s latinskim jezikom od I razreda i grčkim jezikom od III razreda (Papić, 1984: p. 93). Početkom 1919/20. godine nastupila je reforma u kojoj prva tri razreda imaju zajedničku osnovu, a od IV razreda učenici se odlučuju ili za klasični smjer i počinju učiti latinski i grčki jezik, ili biraju opšti, u kojem se uče moderni jezici. Kasnije su uslijedile i druge reforme, sa novim nastavnim planovima i programima, do konačne njihove unifikacije 1930/31. godine (više u Ljubišić, 2016).

U ovom radu fokusirali smo se na identifikaciju udžbenika latinskog jezika koji su korišteni u bosanskohercegovačkim školama u periodu od 1918. do 1941. godine. Identifikacijom udžbenika latinskog jezika možemo bolje razumjeti kako su se obrazovne prakse oblikovale i kako su uticale na identitet i kulturu u Bosni i Hercegovini. Latinski jezik, kao ključni predmet klasičnog obrazovanja, zadržao je svoje mjesto u školama, ali su struktura i sadržaj udžbenika prilagođavani novim obrazovnim politikama i ideološkim promjenama tog vremena. Latinski je pružao učenicima ne samo jezičke vještine, već i pristup klasičnoj književnosti, filozofiji, nauci i administraciji. Udžbenici latinskog jezika, kao odraz tadašnjih pedagoških praksi i kulturnih vrijednosti, predstavljaju važan predmet istraživanja pomenutog perioda. Udžbenici nastali u ovom kontekstu nisu samo predstavljali nastavne materijale, već su odražavali šire društvene, političke i kulturne promjene toga vremena. Kroz predstavljanje dostupnih udžbenika, ovaj rad pruža uvid u obrazovne prakse tog vremena, kao i njihov dugoročni uticaj na nastavu latinskog jezika u Bosni i Hercegovini. Analizom istorijskih dokumenata i dostupnih udžbenika, utvrđeno je da su latinski jezik i njegovi udžbenici igrali značajnu ulogu u obrazovanju.

U bosanskohercegovačkim gimnazijama nastavnici latinskog jezika su se u početku služili naslijeđenim udžbenicima iz ranijeg austrougarskog perioda. Kasnije su udžbenici latinskog jezika bili uvezeni iz drugih dijelova Kraljevine, ali je bilo i lokalnih autora. Udžbenici su sadržavali gramatičke lekcije, vježbe iz prevođenja i dijelove književnih tekstova odabranih rimskih pisaca. U početku je Zemaljska vlada izdavala naredbe i uputstva po kojima se trebao vršiti nastavni postupak po udžbenicima. Takvo jedno uputstvo iz 1920. godine odnosilo se na Latinsku čitanku za III i

IV razred gimnazije od Nikole Vulića.³ Budući da neki udžbenici nisu pratili nastavni program, kasnije je i Ministarstvo prosvete davalo instrukcije na koji način i kojim redosljedom da se primjenjuje gradivo iz udžbenika.

Nastanak udžbenika (zakoni, propisi i odredbe Ministarstava prosvete)

Kraljevina SHS (Kraljevina Jugoslavija), sa uspostavom svoje vlasti, provodi mnogobrojne reforme u oblasti školske i prosvjetne politike. Ministarstvo prosvete, čije se sjedište nalazilo u Beogradu, odlučivalo je o organizaciji nastavnog procesa, nastavnim planovima i programima i udžbenicima (Ljubišić, 2016: p. 123).

Nastanak nekog udžbenika morao je proći određenu proceduru, a ona se sastojala od raspisivanja javnog konkursa za pisanje udžbenika, zatim njegove ocjene i prijedloga komisije ministru za njegovo odobrenje. Među zakonima, propisima, odredbama i ukazima koji su se odnosili na prosvjetnu politiku Kraljevine, zajedno sa zakonom o srednjim školama, našao se i zakon o udžbenicima, kojim se garantovalo da će škole imati najbolje udžbenike. Sadržaj Zakona o udžbenicima za narodne, građanske, učiteljske i srednje škole glasio je:⁴

1. *Svi udžbenici, pomoćne knjige i nastavna sredstva za narodne, građanske, učiteljske i srednje škole državnog su izdanja i jedino se oni mogu upotrebljavati u ovim školama*
2. *Ministar prosvete odlučuje po saslušanju Glavnog prosvetnog saveta koji su udžbenici, pomoćne knjige i nastavna sredstva potrebni za svaki tip škole i predmet i razred u njoj, i propisuje redovno svake četiri godine konkurs za izradu najboljeg udžbenika, pomoćne knjige i nastavnog sredstva*
3. *Konkurs se objavljuje najmanje na godinu dana pre roka određenog za predaju rukopisa. Pri objavljivanju konkursa moraju se tačno označiti*

³ *Školski glasnik*, Školski službeni list Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1920, kom. 5–6, god. XI, str. 44–45.

⁴ *Prosvetni glasnik*, br. 9, septembar 1929. god, god. XLV.

Veliku i značajnu ulogu u stvaranju cjelokupne slike o latinskom jeziku svakako je imao *Školski glasnik*. *Školski glasnik* je prvobitno, od 1918. godine, bio školski službeni list Zemaljske vlade za BiH, od 1920. to je školski službeni list Pokrajinske uprave za BiH, a 1923. preimenovan je u *Prosvetni glasnik*, službeni list Ministarstva prosvete. Kao *Školski glasnik* štampan je i objavljivan u Sarajevu, a kao *Prosvetni glasnik* izlazi u Beogradu. Tada BiH gubi izvjesnu samostalnost i sve nadležnosti prelaze pod jurisdikciju Ministarstva prosvete u Beogradu. U školskim glasnicima, kasnije prosvetnim glasnicima, nalaze se nastavni planovi i programi za pojedine predmete i spiskovi odobrenih i neodobrenih udžbenika za određenu školsku godinu. Na osnovu pronađenih nastavnih planova vidljivo je u kojim školama se učio latinski jezik, u kojim razredima (odjeljenjima) i koliki je bio broj časova. Nastavni programi takođe daju iscrpne informacije o zadatku, cilju i sadržaju nastave latinskog jezika za pojedine razrede i gimnazije (klasične i realne) istraživanog perioda. Osim nastavnih planova i programa, *Školski glasnik (Prosvetni glasnik)* sadržavao je i razne druge odredbe, odluke i uputstva ministra prosvete i Prosvetnog saveta, što takođe upotpunjuje sliku o tadašnjem obrazovnom sistemu. Na početku u Odredbama o knjigama, a kasnije u Oglasima o odobrenim i neodobrenim udžbenicima, jasno se izdvajaju udžbenici latinskog jezika korišteni u nastavi u periodu od 1918. do 1941. godine.

zahtevi po kojima se ima izraditi udžbenik, pomoćna knjiga ili nastavno sredstvo i to: 1) obim udžbenika prema gradivu koje odgovara broju časova po utvrđenom planu; 2) izbor gradiva prema nastavnom programu; 3) nastavni metod po kojem se ima raditi

4. *Pre objave prvog konkursa Ministarstvo prosvete napisće tačan i ujednačen nastavni plan i program, ukoliko do sada ne postoji, za sve škole, razrede, predmete.*

Isto tako Ministarstvo će po mogućnosti propisati za sve grane nauke, u obimu njihovog izučavanja u narodnim i srednjim školama, i ujednačenu terminologiju koja će važiti za celu Kraljevinu.

Težnja za jedinstvenim obrazovnim sistemom u državi, u nedostatku zakonskih rješenja, prouzrokovala je nastajanje jedinstvenih nastavnih planova i programa, kao i jedinstvenih, od države odobrenih, udžbenika. Pored odobrenih udžbenika za pojedine naučne predmete, u srednjim školama mogu se upotrebljavati i pomoćne knjige. U klasičnim gimnazijama za klasične jezike to su bili primjeri odabranih prevoda (antologija) kao pomoćne knjige, uz pregled književnosti i kratak pregled klasičnih starina (*Prosvetni glasnik*, 1926: p. 362).

Glavni prosvjetni savjet, kao savjetodavni organ ministra prosvete, ima svoju nadležnost u važnijim pitanjima, koja se odnose na školu, nastavu, narodno prosvjećivanje i podizanje narodne kulture uopšte (*Prosvetni glasnik*, 1931: p. 642). Na osnovu njegovog mišljenja, ministar prosvete donosi odluku o odobrenju pojedinih udžbenika. Za pojedine predmete postojalo je više udžbenika i njihov izbor su vršili predmetni nastavnici srednjih škola. Vladala je velika konkurencija izdavača, koji su se profesorima nametali slanjem besplatnih primjeraka svog izdanja. Autori udžbenika bili su iz Srbije i Hrvatske (Papić, 1984: p. 170). Upravo da bi se izbjegle nejasnoće u vezi sa preporučenim udžbenicima, ministar prosvete je donio naredbu:⁵

Odeljenjima za srednju i osnovnu nastavu Min. prosvete; prosv. odeljenjima kralj. banskih uprava; upravama srednjih, učiteljskih i građ. škola i škol. nadzornicima na području uprave grada Beograda

Povodom nejasnog tumačenja odluka kojim se, na osnovu mišljenja Glavnog prosvetnog saveta, preporučuju pojedini udžbenici, gospodin Ministar prosvete, pod P. br. 12625 od 2 juna 1932 godine, naredio je da se svi udžbenici koji su preporučeni od glavnog prosvetnog saveta i odobreni od Ministra prosvete imaju smatrati ravnopravni, bez obzira na to u čijem su izdanju, te nastavnička veća mogu uzimati za školski rad sve odobrene udžbenike za koje nalaze da najbolje odgovaraju interesima nastave.

Spiskovi odobrenih i neodobrenih udžbenika za pojedine školske godine objavljeni su u *Školskom*, kasnije *Prosvetnom glasniku*. Budući da su odobreni udžbenici bili duži niz godina u upotrebi, postojala je mogućnost njihove preprodaje ili su ih školske udžbeničke biblioteke pozajmljivale siromašnima. Upravo zbog velikog broja siromašnih učenika i sprečavanja zloupotrebe u pogledu snabdijevanja učenika

⁵ *Prosvetni glasnik*, br. 6, juni 1932. godine, godina XLVIII, Beograd, str. 614.

školskim udžbenicima, početkom školske godine ministar prosvete je, pod P. br. 36930 od 17. septembra 1932. godine, izdao naređenje koje glasi:⁶

1) Nastavnici srednjih, stručnih, građanskih i narodnih škola ne smeju učenicima naročito preporučivati pojedine udžbenike, već se svi udžbenici odobreni od strane Ministarstva za pojedine razrede i predmete, imaju smatrati kao ravnopravni i učenicima je dozvoljeno da se služe njima.

Isto tako ne smeju se preporučivati ova ili ona izdanja jednog udžbenika, nego se mogu upotrebiti i starija izdanja i antikvarne knjige.

2) Od udžbenika nabavljace se za sve pobrojane škole samo ono što je najnužnije, a nikakve sporedne knjige i učila. Nastavnici će se starati pritom da se učenički roditelji izlažu što manjim izdacima.

3) U građanskim školama mogu se upotrebiti i udžbenici koje je Ministarstvo prosvete odobrilo za srednje škole, a koji odgovaraju programu građanskih škola. Pritom obratiti naročitu pažnju na što manju cenu udžbenika.

U Ministarstvu prosvete privode se kraju svi poslovi oko izdavanja jednog jednoobraznog udžbenika za svaki pojedini predmet u razredu, te će se još tokom iduće školske godine sprečiti ovo nagomilavanje udžbenika koje se u svakom pogledu pokazalo kao štetno.

Iz ove naredbe je vidljiva socijalna osjetljivost nadležnih organa, koji nastoje naredbama da spriječe bilo kakvu zloupotrebu u preporučivanju udžbenika za obaveznu upotrebu. U vezi sa odobravanjem i neodobravanjem, kao i upotrebom pojedinih udžbenika, Ministarstvo prosvete donosilo je razne raspise, ukaze, tumačenja i naređenja. Jedno takvo tumačenje direktorima srednjih i učiteljskih škola o upotrebi udžbenika proizašlo je iz toga što se iz spiskova predloženih udžbenika uvidjelo da nije u svim školama urađeno po intencijama raspisa o udžbenicima. Po raspisu iz 1931. godine stoji da se u školskoj 1931/32. mora raditi po novom planu i programu. Na osnovu dostavljenih spiskova udžbenika pojedinih škola bilo je vidljivo da neke škole predlažu ili udžbenike koji nisu rađeni po tom programu, ili im je prošao četvorogodišnji rok odobrenja, ili uopšte nisu odobreni. Zbog toga je direktorima škola skrenuta pažnja na sljedeće:⁷

1) U prvom redu treba predložiti one udžbenike koji su izrađeni po novom programu od 1. septembra 1930. godine.

2) Za one predmete za koje nema takvih udžbenika koji su izrađeni po novom programu mogu se upotrebiti oni odobreni udžbenici kojima za ovu školsku godinu traje četvorogodišnji rok odobrenja

3) Ni u kom slučaju ne smeju se ni predložiti ni upotrebljavati udžbenici koji nisu odobreni od Glavnog prosvetnog saveta.

4) Uz svaki udžbenik potrebno je u predloženom spisku staviti broj i datum odobrenja Ministarstva prosvete.

⁶ *Prosvetni glasnik*, br. 8, avgust 1932 godine, god. XLVIII, Beograd, p. 938.

⁷ *Ibidem*, p. 941.

5) *Za svaki predmet treba predložiti jedan od odobrenih udžbenika koji onda treba da svi učenici nabave. Za vrlo siromašne a vredne učenike mogu se pobrinuti škole da ih snabde potrebnim udžbenicima.*

6) *Ako za koji predmet nema odobrenog udžbenika, treba to i u sprovednom aktu i u spisku naročito napomenuti s objašnjenjem, kako i na koji način misli predmetni nastavnik taj predmet predavati.*

Prema navedenim dokumentima, vidljivo je da se Ministarstvo prosvete često bavilo problemom upotrebe udžbenika u srednjim školama. Tako je raspisom iz 1933. godine naredilo da se nastavnici pri izboru udžbenika u svemu pridržavaju raspisa iz prethodne godine, gore navedenog. Uz naglašavanje da se u svim paralelnim odjeljenjima moraju upotrebljavati isti udžbenici za pojedine predmete, tražilo se i dostavljanje spiskova udžbenika predloženih od strane nastavničkog vijeća Ministarstvu na odobrenje. Ukoliko bi se upotrebljavali neodobreni udžbenici ili u toku školske godine mijenjali odobreni udžbenici, odgovarali bi nastavnici, razredne starješine i direktor (*Prosvetni glasnik*, 1933: p. 743). Iste godine na spisku neodobrenih udžbenika našao se udžbenik *Latinske i hrvatske zadaće o skladnji latinskog jezika*, drugi dio, autor Milan Žepić, peto izdanje St. Kugli – Zagreb.

Udžbenici latinskog jezika: izdanja Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije)

Poznato je da su još za vrijeme austrougarske vlasti u Bosnu i Hercegovinu udžbenici stizali iz Hrvatske ili su bili stranog izdanja. Sa uspostavom nove vlasti, Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), mijenja se slika na tom planu. Strane udžbenike sve više potiskuju domaći, štampani u Zagrebu, Sarajevu, Beogradu. Kako je državna vlast sa centrom u Beogradu jačala, sve više se u nastavi javljaju udžbenici beogradskog izdanja. Tako se u bosanskohercegovačkim gimnazijama miješaju različiti uticaji– austrougarski, hrvatski i srpski. Upotreba tako različitih udžbenika unosi pomalo i zabunu zbog neujednačene terminologije (ijekavštine, ekavštine i različitih pojmova i izraza). Udžbenici latinskog jezika hrvatskih autora i izdanja bili su ipak zastupljeniji u procesu nastave zbog dugogodišnje tradicije njihove primjene. Razlog tome je što su Bosna i Hercegovina i Hrvatska bile svojevremeno dio Austrougarske monarhije i, kao takve, povinovale se svim njenim odredbama i zakonima, pa i u pogledu udžbenika.

Ministarstvo prosvete donijelo je jedinstven Zakon o srednjim školama, kao i jedinstven Zakon o udžbenicima 1929. godine. Iste godine, takođe, donijelo je i odluku kojom odobrava udžbenike u izdanju Oblasne naklade školskih knjiga u Zagrebu dok se ne usvoje novi udžbenici državnog izdanja prema novom zakonu o udžbenicima.⁸ Odobreni su: *Izbor iz različitih i filozofskih djela M. Tulija Cicerona* od Golika Julija (1909), *Kvinta Horacija Flaka izabrane pjesme sa komentarom za srednje škole*, II izdanje, od Golika (1926), *Latinska vježbanica za I razred gimnazijski*, IV izdanje, od Horvatin Mirka (1929), *Publije Vergilije Maron*, II izdanje, Kuzmić Mar-

⁸ *Prosvetni glasnik*, br. 12, decembar 1929, god. XLV

tina (1926), *Ciceronov četvrti govor protiv Katiline i govor za pjesnika Arhiju*, II izdanje, od Kuzmić Martina (1926), *K. Tacita, Agrikola*, od Kuzmić Martina (1908), *K. Tacita, Razgovor o govorništvu* od Kuzmić Martina (1908), *Ciceronov govor za Tita Anija Milona* od Kuzmić Martina (1909), *Latinska vježbanica za četiri gornja razreda gimnazije*, II izdanje, od Senc Stjepana (1903), *Primjeri iz rimske književnosti u hrvatskom prijevodu*, II izdanje, od Senc Stjepana (1920). Svi navedeni udžbenici ponovo se nalaze na listi odobrenih u *Prosvetnom glasniku* iz 1934. godine,⁹ što jasno govori o dugotrajnosti njihove upotrebe u školama.

Iz navedenog se vidi da domaći udžbenici, posebno oni za lekturu, potiskuju strane udžbenike, kojim su se služili u gimnazijama austrougarskog vremena i sa čijom upotrebom je bilo nastavljeno i na početku novog perioda u istoriji školstva Bosne i Hercegovine. Nastava se izvodila na narodnom (srpskohrvatskom) jeziku, te se, u skladu sa tim, težilo i izradi udžbenika na maternjem jeziku. Time bi bili potisnuti udžbenici pisani na njemačkom jeziku i sve ono što je podsjećalo na prethodnu vlast. Politika nove države se i kretala u smjeru potiskivanja starog naslijeđenog i uspostavljanja novog, za vlast prihvatljivog obrazovnog sistema.

Udžbenici latinskog jezika u BiH od 1918. do 1941. godine

Naučno istraživanje udžbenika latinskog jezika, koji su korišteni u procesu nastave od 1918. do 1941. godine u bosanskohercegovačkim gimnazijama, sagledano je kroz prizmu istorije školstva tog perioda. Time je omogućeno lakše praćenje nastavnog procesa latinskog jezika i utvrđeno da li su propisani udžbenici pratili nastavni program. Nastavni programi su često mijenjani, a jedinstven nastavni plan i program za sve gimnazije u Kraljevini Jugoslaviji konačno je sproveden šk. 1930/31. godine. Taj nastavni plan nije mijenjan sve do šk. 1940/41. godine. Iako je isti nastavni plan i program primjenjivan duže vrijeme, za učenje latinskoga jezika upotrebljavani su mnogi udžbenici, što jasno govori da se neprestano nastojalo oko usavršavanja priručnika za što lakše i efikasnije usvajanje znanja iz tog nastavnog predmeta.

Latinski jezik, kao temelj humanističkog obrazovanja, zauzimao je značajno mjesto u školstvu Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), o čemu svjedoči veliki broj časova i brojnost udžbenika iz tog predmeta. Udžbenici latinskog jezika u gimnazijama Bosne i Hercegovine, koje je odobrilo Ministarstvo prosvete Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije), bez obzira na autora, godinu i mjesto izdanja, mogu se podijeliti na *gramatike*, *vježbanke* i *čitanke*.

⁹ *Prosvetni glasnik*, br. 7, jul 1934, god. L.

a) *Gramatike*

Golik, dr Julije (1910). *Latinska gramatika za srednje škole*, Narodna knjižnica Zagreb.

Golik, dr Julije (1933). *Latinska gramatika za srednje škole*, šesto izdanje, priredio Kantoci dr Slavoljub, Zagreb.

Moskatelo, Petar (1928). *Mala latinska gramatika sa sintaksom*, Zagreb.

Vulić, Nikola (1912). *Latinska gramatika*, Beograd.

Vulić, Nikola (1923). *Latinska sintaksa sa primerima*, Beograd.

b) *Vježbanke*

Damaška, dr Đuro (1917). *Latinska vježbanica za I gimnazijski i realno gimnazijski*, Sarajevo.

Divković, Matija (1882). *Latinska vježbanica za I razred*, Zagreb.

Divković, Matija (1882). *Latinska vježbanica za II razred*, Zagreb.

Dorogi-Ećimović (1918). *Latinska vježbanica za II razred klasičnih gimnazija*, Zagreb.

Dorogi-Ećimović (1939). *Latinska vježbanica za VI razred realnih gimnazija*, Zagreb.

Ećimović, Petar (1928). *Latinska vježbanica za II gimnazijski razred*, treće izdanje, Zagreb.

Golik-Žepić (1895). *Latinska vježbanica za I gimnazijski razred*, Zagreb.

Horvatin, Mirko (1922). *Latinska vježbanica za I gimnazijski razred*, četvrto izdanje, Zagreb.

Horvatin, Mirko (1922). *Latinska vježbanica za I razred klasičnih i V razred realnih gimnazija*, šesto izdanje u preradi Dorogija Zvonimira, Zagreb.

Horvatin, Mirko (1929). *Latinska vježbanica za I gimnazijski razred*, peto izdanje, Zagreb.

Petričević (1914). *Latinska vježbanica*, Beč.

Senc, Stjepan (1930). *Latinska vježbanica za četiri gornja razreda gimnazijska (Latinska vježbanica I dio za V razred, Latinska vježbanica II dio za VI razred, Latinska vježbanica III dio za VII razred, Latinska vježbanica IV dio za VIII razred)*, drugo izdanje, Zagreb.

Žepić, Milan (1910). *Latinske i hrvatske zadaće o skladnji latinskog jezika*, drugi dio, peto izdanje, Zagreb.

Žepić, Milan (1929). *Latinske i hrvatske zadaće o skladnji latinskog jezika*, prvi dio, Zagreb.

c) *Čitanke*

Damaška-Kesić (1914). *Izbor iz rimske elegike*, (Izbor iz Katula, Tibula i Propercija), Sarajevo.

Dukat, Zdeslav. *T. Livii ab urbe condita libri I, II XXI, XXII*, Zagreb.

- Ećimović, Petar (1939). *Latinska čitanka za VI razred realnih gimnazija i II razred klasičnih gimnazija*, priredio Zvonimir Dorogi, Zagreb.
- Golik, Julije (1909). *Izabrani Plinijevi listovi*, Zagreb.
- Golik, Julije (1909). *Izbor iz retoričkih i filozofskih djela M. Tulija Cicerona*, Zagreb.
- Golik, Julije (1926). *Kvinta Horacija Flaka izabrane pjesme*, drugo izdanje, Zagreb.
- Golik, Julije (1926). *C. Iulii Caesar Comentarii de bello Gallico*, drugo izdanje, Zagreb.
- Grüzar. *Ovidii carmina selecta*
- Kesić, Đuro (1918). *Q. Curti Rufi Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri za upotrebu u gimnazijama i realnim gimnazijama I dio*, Sarajevo, tisak i naklada Daniela & A. Kajona.
- Konstantinović, Dušan (1932). *Latinska gramatika i čitanka sa slikama za V razred realnih gimnazija*, Beograd.
- Konstantinović, Dušan (1938). *Latinska čitanka sa gramatikom i hrestomatijom za VI razred realnih gimnazija*, Beograd.
- Konstantinović, Dušan (1940). *Latinska čitanka za VII razred realnih gimnazija*, Beograd
- Konstantinović, Dušan (1940). *Latinska čitanka sa komentarom za VIII razred realnih gimnazija*, Beograd.
- Konstantinović, Dušan (1940). *Latinska čitanka za VI razred realnih i II razred klasičnih gimnazija*, Beograd.
- Kuzmić, Martin (1926). *Publije Vergilije Maron*, drugo izdanje, Zagreb.
- Kuzmić, Martin (1909). *Ciceronov prvi govor protiv Katiline*, Zagreb.
- Kuzmić, Martin (1926). *Ciceronovi govori protiv Katiline I-IV i Govor za pjesnika Arhiju*, drugo izdanje, Zagreb.
- Kuzmić, Martin (1908). *Kornelija Tacita Agrikola*, Zagreb.
- Kuzmić, Martin (1908). *Kornelija Tacita Razgovor o govorništvu*, Zagreb.
- Kuzmić, Martin (1909). *Ciceronov govor za Tita Anija Milona*, Zagreb.
- Kuzmić, Martin (1907). *C. Salustii Bellum Jugurthinum*, Zagreb.
- Kuzmić, Martin (1907). *Eneida*, Zagreb.
- Magarašević, Branko (1932). *Liber Latinus I za V razred realnih i I razred klasičnih gimnazija*, Zagreb.
- Magarašević, Branko (1935). *Liber Latinus II za VI razred realnih goimnazija*, Zagreb.
- Magarašević, Branko (1936). *Liber Latinus III za VII razred realnih gimnazija*, Zagreb.
- Magarašević, Branko (1937). *Liber Latinus IV za VIII razred realnih gimnazija*, Zagreb.
- Maričić, Ilija (1932). *Latinska čitanka za V razred realnih gimnazija*, Beograd.
- Maričić, Ilija (1932). *Latinska čitanka za VI razred realnih gimnazija*, Beograd.
- Maričić, Ilija (1932). *Latinska čitanka za VII razred realnih gimnazija*, Beograd.
- Maričić, Ilija (1932). *Latinska čitanka za VIII razred realnih gimnazija*, Beograd.
- Marn, F. (1889). *De viris illustribus urbis Romae*

Maisner, F. *Izabrane pjesme iz Kv. Horacija*

Müller C.F.W. *M. Ciceronis disputationes Tusculanae.*

Nöhl. *Ciceros reden gegen L. Catilina.*

Perinović, Vladimir (1919). *Izbor iz rimskih klasika za gimnazije i realne gimnazije*, I dio: *Proza* i II dio: *Poezija*, Sarajevo.

Perinović, Vladimir (1927). *Izbor iz rimskih klasika za klasične i realne gimnazije*, I dio: *Proza*, Zagreb.

Perinović, Vladimir (1934): *Izbor iz rimskih klasika za klasične i realne gimnazije*, II dio: *Poezija*, komentar sa uvodom u vjeru i mitologiju starih Rimljana, Zagreb.

Perinović, Vladimir (1939). *Chrestomathia Latina I za VII razred realnih gimnazija*, Zagreb.

Perinović, Vladimir (1940). *Chrestomathia Latina II za VII i VIII razred klasičnih i VIII razred realnih gimnazija*, Beograd.

Senc, Stjepan (1920). *Primjeri iz rimske književnosti u hrvatskom prijevodu*, Zagreb.

Schiche, Th. *Ciceronis Cato Maior et Laelius de amicitiae*

Vulić, Nikola (1915). *Latinska čitanka za III razred gimnazije i Latinska čitanka za IV razred gimnazije*, Beograd.

Vulić, Nikola (1928). *Latinska čitanka za V i VI razred gimnazije*, Beograd.

Svi navedeni udžbenici latinskog jezika bili su u upotrebi u gimnazijama Bosne i Hercegovine u periodu od 1918. do 1941. godine. Iako su svi bili odobreni od Ministarstva prosvete, njihova upotreba bila je različita u odnosu na neke škole. Analizom školskih izvještaja, dolazi se do zaključka da su neke škole preferirale pojedine autore više u odnosu na druge škole i druge autore. Neki udžbenici su zadržani dugi niz godina u nastavi, a neki samo jednu školsku godinu. Različiti su bili razlozi zbog kojih su udžbenici pojedinih autora bili zastupljeniji u nastavi. Neki udžbenici su bili bolje koncipirani i sadržajni, te je u njima gramatička i sintaksička građa bila bolje izložena. Neki su se više pridržavali propisanog programa, koji je bio sadržan i raspodijeljen po lekcijama, pa je samom nastavniku bilo lakše izlagati gradivo predviđeno programom. U nekim udžbenicima su se na jednom mjestu nalazila izabrana djela rimskih pisaca i to najljepša poglavlja ili pjevanja i učenici i njihovi nastavnici nisu morali tragati za pojedinim piscima, to jest pjesnicima koji su bili predviđeni za lektiru. Detaljna analiza svakog od navedenih udžbenika bi otkrila i utvrdila sve navedene razloge zbog kojih su pojedini bili duži vremenski period u procesu nastave. Za potrebe ovog rada odlučili smo se da damo samo popis i pregled udžbenika latinskog jezika po gimnazijama.

Pregled udžbenika latinskog jezika po gimnazijama

Da bi se stvorio uvid u to koji su se udžbenici latinskog jezika koristili u kojim gimnazijama i za koji vremenski period, dajemo tabelarni pregled za pojedine

gimnazije.¹⁰ On je rađen prema pronađenim školskim izvještajima za pojedine škole i pojedine školske godine.¹¹ Na osnovu prikupljenih podataka, koji nisu kompletni jer neki izvještaji nisu pronađeni, a neki ne sadrže popis udžbenika, došlo se do rezultata predstavljenih u tabelama. Tabele su podijeljene na dvije grupe: *državne* i *konfesionalne gimnazije*. U svakoj grupi su predstavljene tabele za pojedina mjesta i vrste gimnazija. Prema urađenim tabelama jasno se vidi koji su udžbenici i od kojih autora primjenjivani u procesu nastave latinskog jezika. Neki od tih udžbenika bili su u upotrebi dugi niz godina, što ukazuje na njihove zadovoljavajuće filološke i metodičke vrijednosti vremena u kom su nastali i u kojem su upotrebljavani. Kod pojedinih gimnazija uočava se razlika u pogledu udžbenika, ali ona je uglavnom neznatna.

A) *Državne gimnazije*

Tabela 1 odnosi se na udžbenike latinskog jezika koji su bili zastupljeni u nastavi u Velikoj gimnaziji u Sarajevu u periodu od 1918. do 1940. godine.

Tabela 1

Velika gimnazija u Sarajevu¹²

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1918/19.	Golik (1910)	Damaška (1917), Petričević (1914), Žepić (1910), Senc (1910)	Golik (1909)
1919/20.	ibidem	Senc (1910)	Perinović (1919)
1920/21.	ibidem	Senc (1910)	Vulić (1915), Perino- vić (1919)
Sve isto narednih sedam školskih godina			
1929/30.	Moskatelo (1928)	Žepić (1910. i 1929); Damaška (1917)	Kesić (1914. i 1918), Perinović (1919)
1930/31.	ibidem	ibidem	ibidem

¹⁰ Tabelarni pregled udžbenika latinskog jezika po gimnazijama preuzet je iz neobjavljene doktorske disertacije (Ljubišić, 2015).

¹¹ Školski izvještaji pisani su za svaku školsku godinu, polugodište i tromjesečje. Na osnovu njih moguće je pratiti kako se izvodila nastava latinskog jezika i koji su bili udžbenici. U njima su ispisani nastavni sadržaji za svaki čas, te za svaki razred i odjeljenje. Uz sadržaj časa profesori su navodili i korištene gramatike, vježbanke i čitanke. Izvještaji su bili detaljni, o čemu svjedoče navedeni naslovi lekcije iz pojedinih udžbenika, a koji su se odnosili na zadato gradivo. Ovakvo detaljno vođenje Školskih izvještaja bilo je naslijeđeno iz austrougarskog perioda i nastavni kadar nove države u početku se pridržavao istih. Kako je vrijeme odmicalo i ti izvještaji su bili sve oskudniji.

¹² Velika gimnazija u Sarajevu, otvorena 1879, mijenja ime u Prva gimnazija u Sarajevu, 1922. godine. Ponovo mijenja ime u Prva muška gimnazija 1923/24. godine. Sve do 1933/34. ona je klasična, sa realnim i gimnazijskim odjeljenjima, a od te godine je realna sve do 1940, kad je otvoreno i klasično odjeljenje.

1931/32.	ibidem	Žepić (1910 i 1929)	Kesić-Moskatelo (1918); Perinović (1919. i 1927);
1932/33.	ibidem	ibidem	ibidem
1933/34.	ibidem	ibidem	Kesić (1918); Perinović (1919. i 1927), Konstantinović (1932)
Sve isto narednih pet školskih godina			
1939/40.	ibidem	Magarašević (1932, 1935, 1936, 1937)	Konstantinović (1932. i 1938), Maričić (1932)

Slijedi Tabela 2 za Drugu mušku gimnaziju u Sarajevu sa udžbenicima u različitim vremenskim intervalima. Tabelom su prikazani podaci iz školskih izvještaja od 1929. do 1940. godine. Podaci ukazuju da tokom naznačenog perioda nije bilo promjena u udžbenicima.

Tabela 2

Druga muška gimnazija u Sarajevu¹³

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1929/30.	Moskatelo (1928)		Kesić (1918), Perinović (1919. i 1927)
isti udžbenici naredne tri školske godine			
1933/34.	Moskatelo (1928)		Konstantinović (), Kesić-Moskatelo (1918), Perinović (1919, 1927)
isti udžbenici naredne dvije školske godine			
1938/39.	Moskatelo (1928)		Kesić-Moskatelo (1918); Perinović (1919, 1927)
isti udžbenici do 1940. godine			

U Tabeli 3 navedeni su udžbenici latinskog jezika kojim su se služili u Realnoj gimnaziji u Banjoj Luci.

¹³ Godine 1922. Sarajevska realka pretvorena je u gimnaziju i nazvana je Druga gimnazija u Sarajevu.

Табела 3

Realna gimnazija u Banjoj Luci

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1918/19.	Golik (1910)	Senc (1910), Damaška (1917), Petričević (1914), Žepić (1910)	Golik (1909)
1919/20.	ibidem	Senc (1910); Žepić (1910)	
1920/21.	ibidem	Senc (1910)	Damaška-Kesić (1915), Perinović (1919), Vulić (1915)
1929/30.	Golik (1910)		Kesić (1915), Perinović (1919 i 1929)
isti udžbenici naredne tri školske godine			
1933/34.	Golik (1933)	Magarašević (1932)	Kesić (1915), Perinović (1919)
1934/35.	ibidem	ibidem	Perinović (1919, 1927); Ećimović ()
isti udžbenici naredne dvije školske godine			
1937/38.	Golik (1933)	Horvatin–Dorogi (1929)	Perinović (1919, 1927)
1938/39.	ibidem	Horvatin–Dorogi (1922); Magarašević (1932, 1935, 1936, 1937)	Konstantinović (1932, 1938)
1940/41.	ibidem	ibidem	Ećimović–Dorogi (1939)

Za neke škole nisu pronađeni svi školski izvještaji, kao za Gimnaziju u Tuzli. Ona je jedno vrijeme radila kao nepotpuna, a zatim kao potpuna gimnazija. Pronađeni izvještaji odnose se na period od 1918. do 1921. godine. Udžbenike latinskog jezika u Realnoj gimnaziji u Tuzli prikazuje Tabela 4.

Tabela 4

Realna gimnazija u Tuzli

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1918/19.	Golik (1910)	Damaška (1917), Petri- čević (1914), Senc (1910)	Golik (1909)
1919/20.	ibidem	ibidem	ibidem
1920/21.	ibidem	ibidem	Perinović (1919), Vulić (1915)

Za Gimnaziju u Mostaru, kao i za gimnaziju u Tuzli, pronađeni su samo škol-
ski izvještaji za period od 1918. do 1921. godine. Tabela 5 donosi pregled udžbenika
latinskog jezika iz tog perioda.

Tabela 5

Velika gimnazija u Mostaru

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1918/19.	Golik (1910)	Damaška (1917), Žepić (1910), Senc (1910)	Damaška-Kesić (1915)
1919/20.	ibidem	Senc (1910)	
1920/21.	ibidem	ibidem	Vulić (1915), Perino- vić (1919), Damaška- Kesić (1915)

U Tabeli 6 prikazani su udžbenici u školskoj 1940/41. godini u Realnoj gim-
naziji u Prijedoru.

Tabela 6

Realna gimnazija u Prijedoru¹⁴

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1940/41.	Golik–Kantoci (1933)	Magarašević (1932, 1935, 1936, 1937)	Konstantinović (1938, 1940)

¹⁴ Realna gimnazija u Prijedoru otvorena je 1920. godine kao nepotpuna (niža), realnogimnazijskog
tipa, a od 1935. pretvorena u potpunu gimnaziju, kad se i počinje učiti latinski jezik.

U nastavku slijede tabele sa prikazanim udžbenicima latinskog jezika u konfesionalnim gimnazijama.

B) Konfesionalne gimnazije

Konfesionalne gimnazije sa pravom javnosti morale su se pridržavati propisanih nastavnih planova i programa, ali isto tako i udžbenika propisanih od Ministarstva prosvete. Pored udžbenika propisanih od strane nove vlasti, u početku su bili u upotrebi i udžbenici naslijeđeni iz perioda Austrougarske, što pokazuje Tabela 7, koja donosi pregled udžbenika u Franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu.

Tabela 7

Franjevačka klasična gimnazija na Širokom brijegu

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1918/19.	Golik (1910)	Horvatin (1918); Divković (1882); Žepić (1910); Senc (1910)	Marn, Dukat, Grūzar; Nöhl ¹⁵ Kuzmić (1908, 1909); Maiscner, Müller, Schiche
1922/23.	Golik (1910)	Horvatin (1922), Ećimović (1918), Žepić (1910), Senc (1910)	Golik (1909); Kuzmić (1915), Perinović (1919)
1928/29.	ibidem	ibidem	Perinović (1919, 1927)

Tabela 8 prikazuje udžbenike latinskog jezika u franjevačkom samostanu u Visokom i to samo za 1918/19. školsku godinu, na osnovu jedinog Školskog izvještaja koji je pronađen za tu gimnaziju.

Tabela 8

Franjevačka gimnazija u Visokom

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1918/19.	Golik (1910)	Žepić (1910); Senc (1910)	Grūsar, Perinović (1919)

Na kraju, u Tabeli 9 slijedi Šerijatska gimnazija i udžbenici latinskog jezika korišteni u procesu nastave.

¹⁵ Navedena izdanja nisu pronađena, pa se ne može ustanoviti godina. Dukatovo izdanje je pronađeno, ali zbog starosti udžbenik nema korica, te se ne zna godina izdanja.

Tabela 9

Šerijatska gimnazija

Šk. god.	Gramatika	Vježbanka	Čitanka
1932/33.	Golik (1910)		Kesić (1915), Perinović (1919, 1927)
1933/34.	ibidem		Kesić (1915), Perinović (1919, 1927), L'homond (1889)
1935/36.	ibidem		Konstantinović (1932); Perinović (1919, 1927)
ostaju isti udžbenici sve do 1940. godine			

U Izvještaju o srednjim školama u Bosni i Hercegovini za školsku 1918/19. godinu nabrojane su nastavne knjige iz latinskog jezika koje su trebale da važe za sve gimnazije u Bosni i Hercegovini (Velika gimnazija u Sarajevu, Velika realka u Banjoj Luci, Velika gimnazija u Bihaću, Velika gimnazija u Mostaru, Velika realna gimnazija u Tuzli, Franjevačka velika gimnazija na Širokom Brijegu, Nadbiskupska velika gimnazija u Travniku, Franjevačka velika gimnazija u Visokom).¹⁶ Navedeni udžbenici su razvrstani prema razredima u kojima su se upotrebljavali:

- prvi razred (za gimn. i realnogimn.): Golik, *Latinska gramatika*; Damaška, *Latinska vježbanica za I razred*.
- drugi razred (za gimn. i realnogimn.): Golik, *Latinska graamtika*; Petričević, *Latinska vježbanica za II razred* (u Franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu bio je u upotrebi Divković, *Latinska vježbanica za II razred*.
- treći razred (za gimn.i realnogimn.): Golik, *Latinska gramatika*; Žepić, *Latinske i hrvatske zadaće o skladnji latinskog jezika I*; Weidner-Urlić, *Cornelli Nepotis vitae* (u Franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu L'homond, *De viris illustribus urbis Romae*).
- četvrti razred (za gimn.i realnogimn.): Golik, *Latinska gramatika*; Žepić, *Latinske i hrvatske zadaće o skladnji latinskog jezika II*; Golik, *C. Iulli Caesaris comentarii de bello Gallico*.
- peti razred (za gimn.i realnogimn.): Golik, *Latinska gramatika*.; Senc, *Latinska vježbanica za više razrede*; Grysar, *Livii ab urbe condita I ili II*; Grysar, *Ovidii carmina selecta*.
- šesti razred (za gimn.i realnogimn.): Golik, *Latinska gramatika*; Senc, *Latinska vježbanica za četiri gornja razreda gimnazijska I i II*; Kuzmić, *G. Salustija Krispa, Rat sa Jugurtom*; Kuzmić, *Publije Vergilije Maron*;

¹⁶ Školski izvještaji, sign. DG-248.

Nöhl, *Ciceros Reden gegen L. Catalina und seine Genossen*; Kornitzer, *M. Tullii Ciceronis in L. Catalinam orationes quatuor*.

- sedmi razred (za gimn.i realnogimn.): Golik, *Latinska gramatika*; Senc, *Latinska vježbanica za četiri gornja razreda gimnazijska I i II dio*; Schiche, *M. Tullii Ciceronis Cato Maior*; Nöhl, *Ciceros Reden gegen L. Catilina*; Cicero, *De imperio Pompei*; Damaška-Kesić, *Izbor iz Tibula, Propercija, Katula*.
- osmi razred (za gimn.i realnogimn.): Golik, *Latinska gramatika*; Senc, *Latinska vježbanica za četiri gornja razreda gimnazijska I i II dio*; Petschenig, *Horatii carmina*; Halm, *Corn. Taciti libri*; Golik, *Plinije: Izabrani listovi*.

Prema ovom izvještaju i analiziranim školskim izvještajima vidljivo je da su se spomenute gimnazije uglavnom pridržavale spiska odobrenih udžbenika za tu školsku godinu. Pretežno su sve koristile istu gramatiku i vježbanke pojedinih autora za pojedine razrede, dok je kod izbora lektire i preporučenih udžbenika bilo nekih odstupanja. Značajno je da ovaj izvještaj o srednjim školama u Bosni i Hercegovini, u poređenju sa Školskim izvještajem iz austrougarskog perioda,¹⁷ navodi iste udžbenike, istih autora. Jedino odstupanje je u autoru gramatike, gdje je umjesto Pavec-Körbler naveden Golik, umjesto Divkovića i Carevića navedeni su Damaška i Petričević, a tu je, kao novina, i Kuzmićev udžbenik. To samo dokazuje da su se u početku koristili udžbenici naslijeđeni iz austrougarskog perioda, koji će vremenom biti zamijenjeni domaćim.

Zaključak

Za vrijeme Kraljevine SHS (Kraljevine Jugoslavije) u bosanskohercegovačkim školama latinski jezik je izučavan veoma detaljno i seriozno. Ozbiljnost nastave i temeljno izučavanje ovog predmeta osvjedočeno je u nastavnim planovima i programima toga perioda (više u Ljubišić, 2016). Sadržaj nastave u gimnazijama klasičnog smjera obuhvatao je cjelokupnu gramatiku i rimsku književnost zastupljenu izborom tekstova iz najboljih djela rimskih pisaca, dok su gimnazije realnog usmjerenja isto gradivo skraćivale zbog manjeg broja časova.

Glavno sredstvo u nastavi bili su udžbenici. U početku su to bili udžbenici naslijeđeni iz perioda Austrougarske, a zatim je nova država štampala vlastite, savremenije udžbenike. Udžbenici su bili od raznih autora, to jest onih koje su njihovi recenzenti procijenili odgovarajućima i preporučili ih Ministarstvu. Mjesto izdanja je bilo različito (Sarajevo, Zagreb, Beograd), što nam govori o njihovoj vremenskoj i teritorijalnoj rasprostranjenosti. Isti udžbenici koristili su se u svim gimnazijama, bez obzira na usmjerenje. Jedina razlika u njihovoj upotrebi bila je što je u realnim gimnazijama gradivo skraćivano, pa su neki dijelovi iz udžbenika samim tim izostavljeni. To se uglavnom odnosilo na vježbe i književne tekstove.

Na osnovu arhivskog istraživanja došlo se do podatka o 63 udžbenika latinskog jezika koji su bili u upotrebi u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941. Ovako veliki broj udžbenika govori o ozbiljnosti nastave i koliki je bio značaj učenja latinskog jezika. Na osnovu koncepcije, strukture i namjene u nastavi, udžbenici latinskog jezika se mogu podijeliti na gramatike, vježbanke i čitanke. U ovom

¹⁷ Šesnaesti izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu objavljen na kraju (XXIII) školske godine 1901/1902. p. 30.

radu navedeno je 56 udžbenika, od kojih su četiri gramatike, sedam vježbanki, među kojima je vježbanica Stjepana Senca, koja u jednom udžbeniku sadrži gradivo za sve četiri razreda (od petog do osmog razreda) i, na kraju, 42 čitanke. Preostalih sedam udžbenika nije pronađeno. Uglavnom su to udžbenici njemačkog izdanja iz vremena Austrougarske monarhije, a koji su, u nedostatku novih, u početku bili u upotrebi u konfesionalnim gimnazijama. To su bili: Halmold i Saks, *Latinska gramatika*, zatim Nöhl: *Ciceros reden gegen L. Catilina*, Maiscner, F.: *Izabrane pjesme iz Kv. Horacija*, Müller C.F.W.: *M. Ciceronis disputationes Tusculanae* i Schiche, Th.: *Ciceronis Cato Maior et Laelius de amicitiae*. Nije pronađen ni Petričevićev udžbenik *Latinska vježbanica*. Takođe, za navedene udžbenike se ne zna tačna godina njihova izdanja, jer ona u izvještajima nigdje nije navedena.

Na osnovu prikupljenih školskih izvještaja moguće je pratiti kojim su se udžbenicima služile pojedine škole. Prema datom tabelarnom pregledu vidljivo je da je Golikova gramatika bila najzastupljenija. Osim nje, u upotrebi je od 1929. godine bila Moskatelova gramatika, ali samo u Velikoj gimnaziji i Drugoj muškoj gimnaziji u Sarajevu. Vježbanke, koje su sadržavale i vježbe i gramatička pravila, bile su obavezni udžbenici u nastavi. Među autorima vježbanki najzastupljeniji su bili Senc, Žepić, Damaška i Petričević, a od 1933. do 1940. u upotrebi je i Magarašević. Pored Magaraševića, u Banjalučkoj realnoj gimnaziji su od 1937. do 1940. godine koristili vježbanku Horvatin-Dorogi. Franjevačka klasična gimnazija je, među pomenutim, uvrstila i vježbanku i čitanku autora Ećimovića. Najveći broj udžbenika latinskog jezika su bile čitanke koje su sadržavale književne tekstove sa komentarima. Autori tih čitanke su bili Golik, Perinović, Senc, Kesić-Moskatelo, Vulić i Konstatinović od 1933. godine.

U pogledu udžbenika nije bilo velikih odstupanja između državnih i konfesionalnih škola. Budući da su konfesionalne gimnazije imale pravo javnosti, podliježali su istim zakonima i odredbama Ministarstva prosvete, pa samim tim su preuzimali i preporučene udžbenike. Broj udžbenika latinskog jezika ovisio je o nastavnim planovima i programima, kao i broju časova u pojedinim školama. Zato su neke škole u nastavu uvodile više autora vježbanki i, posebno, čitanke. Tekstovi u čitankama su bili obavezna lektira u pojedinim razredima. Izbori tekstova su ovisili o njihovoj težini za prevodjenje, pa su, prema tome, autori za različite razrede birali i priređivali različite rimske pisce i odlomke iz njihovih djela. Prema tom kriterijumu, pojedini autori udžbenika bili su uvršteni u nastavu latinskog jezika.

Izvori

1. GODIŠNJI IZVJEŠTAJI

a) Državne gimnazije i realke

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1918/19. godinu.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1919/20. godinu.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1920/21. godinu.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1921/22.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1922/23.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1923/24.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1924/25.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1925/26.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1926/27.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1927/28.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1928/29.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1929/30.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1930/31.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1931/32.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1932/33.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1933/34.

Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1934/35.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1935/36.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1936/37.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1937/38.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1938/39.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu za školsku 1939/40.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1929/30.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1930/31.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1931/32.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1932/33.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1933/34.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1934/35.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1935/36.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1936/37.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1937/38.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1938/39.
Školski izvještaj Druge realne muške gimnazije u Sarajevu za školsku 1939/40.
Školski izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci za školsku 1918/19. godinu.
Školski izvještaj Realne gimnazije u Banjaluci za školsku 1919/20. godinu.
Školski izvještaj Velike realne gimnazije u Banjaluci za školsku 1920/21. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1929/30. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1930/31. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1931/32. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1932/33. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1933/34. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1934/35. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1935/36. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1936/37. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1937/38. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1938/39. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1939/40. godinu.
Školski izvještaj Velike realke u Banjaluci za školsku 1940/41. godinu.
Školski izvještaj Velike gimnazija u Tuzli za školsku 1918/19. godinu.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Tuzli za školsku 1919/20. godinu.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Tuzli za školsku 1920/21. godinu.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Mostaru za školsku 1918/19. godinu.
Školski izvještaj Velike gimnazije u Mostaru za školsku 1919/20. godinu.
Školski izvještaj Velike realne gimnazije u Mostaru za školsku 1920/21. godinu.
Školski izvještaj Realne gimnazije u Prijedoru za školsku 1940/41. godinu.

b) Konfesionalne gimnazije

Školski izvještaji Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu od šk. god. 1918. do šk. god. 1934/35. i od šk. god. 1935/36. do šk. god. 1944/45. (preuzeti iz fra Ante, Marić (2011): *Franjevačka klasična gimnazija na Širokom Brijegu, Mostar*.)

Školski izvještaj franjevačke gimnazije u Visokom za školsku 1918/19. godinu.

Školski izvještaj Šeriatske gimnazije u Sarajevu za školsku 1932/33. godinu

Školski izvještaj Šeriatske gimnazije u Sarajevu za školsku 1933/34. godinu

Školski izvještaj Šeriatske gimnazije u Sarajevu za školsku 1935/36. godinu

Školski izvještaji sign. DG-248, važio je za sve gimnazije i državne i konfesionalne u šk. godini 1918/19.

Šesnaesti izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu objavljen na kraju (XXIII) školske godine 1901/1902.

2. SLUŽBENI DOKUMENTI

Školski glasnik, Sarajevo 1920, kom. 5-6. god. XI

Prosvetni glasnik, službeni organ Ministarstva prosvete, Beograd, 1926.

Prosvetni glasnik, br. 9, septembar 1929, godina XLV, Beograd.

Prosvetni glasnik, br. 12, decembar 1929, godina XLV, Beograd.

Prosvetni glasnik, Zakon o glavnom prosvetnom savetu (Nadležnost), Beograd, 1931. godina, 642.

Prosvetni glasnik, br. 6, juni 1932, godina XLVIII, Beograd.

Prosvetni glasnik, br. 8, avgust 1932, godina XLVIII, Beograd.

Prosvetni glasnik, br. 8, avgust 1933, godina XLIX, 743.

Prosvetni glasnik, br. 7, jul 1934, godina L, Beograd

Literatura

DIMIĆ, Lj. (1997). *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd.

LJUBIŠIĆ, S. (2012). Gramatike latinskog jezika Bosne Srebrene. *Radovi*, časopis za humanističke i društvene nauke, 16. Filozofski fakultet, Banja Luka, 195–203.

LJUBIŠIĆ, S. (2015). *Filološke i metodičke vrijednosti udžbenika latinskog jezika u Bosni i Hercegovini od 1918. do 1941. godine*. (neobjavljena doktorska disertacija)

LJUBIŠIĆ, S. (2016). Latinski jezik u školstvu Bosne i Hercegovine od 1918. do 1941. godine. *Glasnik Udruženja arhivskih radnika Republike Srpske*, 1 tom, 8 izdanje, 123–143.

PAPIĆ, M. (1972). *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske okupacije (1878–1918)*. Veselin Masleša, Sarajevo.

PAPIĆ, M. (1978). *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*. Veselin Masleša, Sarajevo.

PAPIĆ, M. (1984). *Školstvo u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, Veselin Masleša, Sarajevo.

RADANOVIĆ, S. (2013). *Metode u udžbenicima njemačkog jezika u Bosni i Hercegovini za vrijeme vladavine Austrougarske Monarhije*. Univerzitet u Banjoj Luci, Filološki fakultet.